

U ljekarni pravim račune. Poslije podne Abschub ranjenika po jednom Krankenzugu

– Ratni dnevnik iz Prvoga svjetskog rata ljekarnika Vojka Arka

I keep books in the pharmacy. In the afternoon the “abschub” of the wounded in one “krankenzug”

– A war diary from WW1, by pharmacist Vojko Arko

STELLA FATOVIĆ–FERENČIĆ, JASENKA FERBER BOGDAN

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 10000 Zagreb, Gundulićeva 24

SAŽETAK U ovom radu iznijet ćemo segment sačuvanoga ratnog dnevnika Vojka Arka (1887. – 1948.), istaknutog predstavnika ljekarničkog staleža te vlasnika zagrebačke ljekarne *Sv. Duhu*. Dnevnik se čuva u obitelji njegove kćeri, prof. dr. sc. Ksenije Arko Krstić, farmaceutkinje. Obuhvaća razdoblje od 29. kolovoza do 23. rujna 1915., dakle, tek nešto više od tri tjedna na ruskoj bojišnici nakon pada Lavova (Lemberga). Njegova bilješka tijekom 26 dana na ratištu, nastala prije sto godina, bilježi ono što službene vojne kronike redovito zaobilaze: sudbinu pojedinca, vojnika farmaceuta zahvaćenog ratnim vihorom, iščupanog iz građanskog života čija svakodnevnica postaje dokument i skica ratnih okolnosti na istočnoj bojišnici 1915. godine. Ljekarna *Sv. Duhu*, jedna od najstarijih zagrebačkih ljekarna, danas više ne postoji.

KLJUČNE RIJEČI: ratni dnevnik, Vojko Arko, Prvi svjetski rat, ljekarna *Sv. Duhu*

SUMMARY In this paper we will present a segment of a preserved war diary written by Vojko Arko (1887–1948), a renowned pharmacist and the owner of *Sv. Duhu* pharmacy in Zagreb. The diary is in the possession of the family of his daughter, prof. Ksenija Arko Krstić, PhD, also a pharmacist. It covers the period from 29 August to 23 September 1915, several weeks on the Russian front, after the fall of Lvov. His diary, written a hundred years ago during his 26 days at the front, records the destiny of an individual, a soldier/pharmacist in the turmoil of war, violently ripped out from his civilian life, which is not often found in official chronicles of war. The description of his days becomes a document of war on the east front in 1915. *Sv. Duhu* pharmacy, one of the oldest pharmacies in Zagreb, does not exist today.

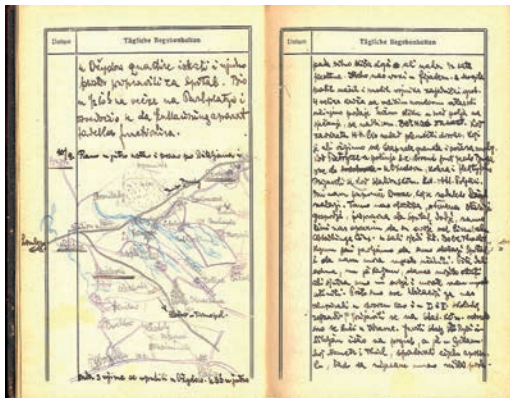
KEY WORDS: war diary, Vojko Arko, WW1, *Sv. Duhu* pharmacy

Uvod

Ratni zapisi, svjedočanstva i dnevnički zapisi ljekarnika iz razdoblja Prvoga svjetskog rata na našem su području izuzetna rijetkost. S iznimkom memoara iz Prvoga svjetskog rata profesora farmakognozije Farmaceutskog fakulteta Antuna Vrgoča, objavljenih 1937. godine, u kojima se uglavnom opisuju vrijeme provedeno u šestogodišnjem sibirskom zatočeništvu (1), ili pak neobjavljenih dnevničkih zapisa vlasnika karlovačke ljekarne Ćirilu i Metodu koje je tijekom rata vodio Gustav Modrušan – ljekarnik, gradonačelnik i zastupnik u Hrvatskom saboru bilježeći ratne događaje u gradu Karlovcu (2), izrazito je malo identificiranih i/ili objavljenih svjedočanstava o tom vremenu, proizašlih iz pera farmaceuta. Ova činjenica zbunjuje to više što su farmaceuti bili onaj manji segment pismenoga mobiliziranog dijela pučanstva koji je činila inteligencija i koji je imao naviku vođenja dnevnika. Premda se dnevničkim zapisima često pripisuje subjektivnost i pristranost, mnogi se autori slažu da su ova intimna

svjedočanstva odraz kulturalnih i svjetonazorskih učinaka rata te smatraju da je percepcija rata bitnija od njegove neposredne stvarnosti (3). Sustavna obradba tih izvora zasigurno može pridonijeti produbljivanju spoznaja o refleksijama ratnih sudionika i njihova svjetonazora te omogućiti usporedbu s korpusom do sada objavljenih autobiografija i ostalih izvora. U ovom radu iznijet ćemo segment sačuvanoga ratnog dnevnika Vojka Arka (1887. – 1948.), istaknutog predstavnika ljekarničkog staleža te vlasnika zagrebačke ljekarne *Sv. Duhu*. Dnevnik ima 14 listova/28 stranica pisanog teksta, oblika je pravokutne bilježnice dimenzija 11x19 cm, tvrdih je crnih korica. Čuva se u obitelji njegove kćeri, prof. dr. sc. Ksenije Arko Krstić, farmaceutkinje. Obuhvaća razdoblje od 29. kolovoza do 23. rujna 1915., dakle, tek nešto više od tri tjedna na ruskoj bojišnici nakon pada Lavova (Lemberga). Pisan je crnom tintom, na hrvatskom jeziku, katkada s njemačkim primjesama, dobro čitljivim rukopisom, popraćenim dvjema crtanim skicama trenutačne vojne pozicije (*slika 1.*).

SLIKA 1. Crtež kretanja austrougarske vojske u Ukrajini 1915. Ratni dnevnik Vojka Arka čuva se u obitelji Krstić Burić

U obitelji se čuvaju i Arkove fotografije iz tog razdoblja, koje smo za potrebe ovog rada rabile kao nadopunu tekstualnog dijela dnevnika. Njemački su dijelovi teksta prevedeni i nalaze se u zagradama dnevničkog zapisa.

O autoru dnevnika ljekarniku Vojku Arku

Obitelj Arko poznata je zagrebačka poduzetnička obitelj slovenskih korijena. U Zagrebu je prisutna od druge polovice 19. stoljeća. Otac ljekarnika Vojka Arka Mijo oženio se u Zagrebu 1881. godine Ivankom rođ. Skerl, također Slovenkom. Ova je utjecajna obitelj ostavila znatan trag u zagrebačkoj ekonomskoj povijesti, s korijenom u veletrgovini vinom Mije Arka, koja je u sljedećoj generaciji pod ravnanjem sina Vladimira prerasla u tvornicu žeste i likera „Arko“ (4). Hrvatski biografski leksikon navodi tek Mijine sinove Milana, kemičara, izumitelja i skladatelja i Vladimira, industrijalca, ekonomista i kemičara te Mijinu unuku, Vojkovu kćer Kseniju, farmaceutkinju i biokemičarku i Veru, anesteziologinju kao istaknute članove ove obitelji, dok je Vojko Arko, iako važan član ljekarničkog staleža, ostao nezabilježen. Vojko Arko, prvi sin u obitelji, rođen je 18. 2. 1887. godine u Zagrebu. Prema podacima iz Kazala zavičajnosti Državnog arhiva u Zagrebu Mijo i Ivanka Arko imali su sedmero djece – kćeri Milku i Stanku te pet sinova – Vojka, Vladimira, Branka, Milana i Ivana. Vojko Arko je predstudijsku obveznu ljekarničku praksu obavio u Košćecovoj ljekarni u razdoblju 1903. – 1906. Nakon toga upisuje studij farmacije u Pragu koji završava 1908. godine. Poslije diplome radi kao vježbenik u ljekarnama Katkić i Šuller u Zagrebu (5). U razdoblju 1913. do 1919. zakupnik je ljekarne K Spasitelju u Velikoj Gorici, a 1919. kupuje ljekarnu Grgura Veselina u Srijemskoj Mitrovici (6). Od 1919. do 1927. bio je vlasnik ljekarne Pri orlu u Celju (7), a ondje je osnovao i tvrtku za trgovinu esencijalnim uljima, biljnim ekstraktima i farmaceutskim proizvodima „Schimmel & Co.“, koja djeluje do danas postavši 1945. državnom tvrtkom pod nazivom „Etol“ (8). Nakon dolaska u Zagreb Vojko Arko kupuje ljekarnu Sv. *Duhu* od tadašnjeg vlasnika Slavka Zimmermana (9) (slika 2.) i time

SLIKA 2. Unutrašnjost ljekarne Sv. *Duhu* u zagrebačkoj Ilici 12, u vrijeme kada je vlasnik bio Slavko Zimmerman (prvi slijeva). Fototeka OPMZ HAZU

postaje njezinim posljednjim vlasnikom do poslijeratne nacionalizacije provedene 1948. godine.

Ljekarnu Sv. *Duhu* u zagrebačkoj Ilici 12 kupuje u vrijeme kada ta ulica postaje sve prometnijom obilujući svakakvim sadržajima. Ljekarna Sv. *Duhu* spada među starije zagrebačke ljekarne, a utemeljio ju je Franjo Schwartz 1878. Od prvoga njezina vlasnika do posljednjeg Vojka Arka izmijenio se slijed njezinih vlasnika od Ede pl. Tomaja, Aloisa Wingera, preko Josipa Grahovca do Slavka Zimmermana, sve istaknutih imena ljekarničkog staleža. Čitavo to vrijeme ljekarna posluje na istoj lokaciji u samome središtu grada. Tijekom 1933. vlasnikom ove zgrade postaje kipar Ivan Meštrović, koji odlučuje prvi kat namijeniti galeriji svojih skulptura prozvavši ju „Galerija Meštrović“. Fotografija pročelja iz razdoblja otvorenja galerije daje važan podatak i o promjenama na samoj ljekarni Arko – umjesto cjelovitog lokala lijevo od pročelja prostor je smanjen za polovicu, ograničen na jedan izlog, uz novi dodatak neonske reklame na uglu zgrade (10). U izlogu je postavljena velika barokna ljekarnička vaza, vlasništvo Vojka Arka još iz ljekarne u Celju. Poput svih drugih zagrebačkih ljekarnika i Vojko Arko izdaje promidžbene brošure i letke te kalendare s reklamom nekog od proizvoda koji se u njegovoj ljekarni mogu kupiti. Uz specijalitete u ljekarni Sv. *Duhu* mogu se nabaviti i ostale ljekarije domaće i inozemne provenijencije, kozmetički i veterinarski preparati te zdravstvene potrepštine poput katetera, inhalatora, gumenih čarapa, irigatora itd. (11).

Uz svoje poslove u ljekarni Arko je bio i blagajnik te član Upravnog odbora Hrvatskoga ljekarničkog društva (13). Umro je 22. veljače 1948. u 61. godini života nakon dugotrajne bolesti (14). Pokopan je zajedno sa svojom mnogobrojnom obitelji u jednoj od najljepših grobnica u mirogojskim arkadama, koju je 1917. godine dao podići za svoju majku Ivanku rođ. Skerl, preminulu 1914. godine. Secesijska mramorna grobnica

SLIKA 3. Portret Vojka Arka u uniformi 1915.
Izvor: fotodokumentacija obitelji Krstić Burić

s brončanim visokim reljefom nazvanim „Majčina ljubav“ djelo je poznatoga hrvatskog kipara Roberta Frangeša Mihanovića (15), a prikazuje majku koja pruža ruke prema svojim dvjema djevojčicama, dok ju s druge strane grli Smrt. Ove dvije djevojčice jedine su kćeri Ivanke i Mije – Milka i Stanka. Nakon II. svjetskog rata Ministarstvo narodnog zdravlja NR Hrvatske (Uprava apotekarstva) ukida niz koncesija među kojima se rješenjem broj K-1646/34 od 8. ožujka 1948. ukida i ona mr. ph. Vojka Arka, uz obrazloženje da je koncesionar preminuo (16). Sljedeći dopis, datiran 26. 12. 1948., Odluka je da se ljekarna Vojka Arka stavi na raspolaganje poduzeću Medika (17). Ljekarna Sv. *Duhu*, jedna od najstarijih zagrebačkih ljekarna, danas više ne postoji. Fizička izbrisanost iz povijesne karte zagrebačkih ljekarna i nedostatak kontinuiteta poslovanja svodi rekonstrukciju njezina razvoja samo na krhko pisano gradivo. U zgradi u Ilici 12 danas se nalaze drugi sadržaji. Nema ondje više Meštrovićeve galerije ni ljekarne Arko, a sve je manje onih koji ih još pamte. Među krhkim tragovima koji čuvaju sjećanje na ljekarnu, posebice na njezina vlasnika Vojka Arka, nalazi se i segment njegova ratnog dnevnika. U ovom ga radu, a u povodu

SLIKA 4. Sanitet u Galiciji zimi 1915, Vojko Arko prvi slijeva.
Izvor: fotodokumentacija obitelji Krstić Burić

100. godišnjice ovog zapisa i Prvoga svjetskog rata, donosimo u gotovo cjelovitom prijepisu, s mjestimičnim prijevodom njemačkih izraza u zagradama te manjim pravopisnim i slovničkim intervencijama u jezik kojim je dnevnik pisan. Toponime donosimo izvorno kako ih je Vojko Arko zapisao u dnevniku.

Ratni dnevnik Vojka Arka

Premda se nije mogao utvrditi podatak o točnom datumu mobilizacije Vojka Arka u austrougarsku vojsku, prema svemu sudeći riječ je o početku drugog vala masovne mobilizacije početkom 1915. godine (*slika 3.*). Tomu u prilog govore i sačuvane fotografije iz rata u kojima se nazire zimski pejzaž, a Arko je odjeven u debelu zimsku odjeću (*slika 4.*).

Vođenje dnevnika Vojko Arko započinje tek u kolovozu kada se nalazi u Lavovu, glavnom gradu Galicije, u iščekivanju naredbe za odlazak. Njegova je dužnost bila briga za ljekarnu i opskrbu lijekovima, no jednako tako i za ranjenike te njihov transport (*slika 5.*). Riječ je o 1915., ratnoj godini koja je započela Conradovom ofenzivom u Karpatima s ciljem da se oslabi utjecaj na opkoljeni Przemysl. Gubici su između siječnja i travnja bili golemi, gotovo 800.000 vojnika, no do 7. svibnja u ruskim će linijama Austro-Ugarska probiti bojišnicu i stvoriti prodor širok 16 km i dubok 40-ak km (18). U nastavku te, na istočnom bojištu 1915. najvažnije operacije, Rusi će biti istjerani iz cijele Poljske, a potkraj godine uspostaviti će se fronta na gotovo ravnoj crti od Libava (na Baltiku) do tromeđe Rumunjske, Rusije i Austro-Ugarske. U nizu pojedinih akcija bit će osvojene najjače ruske tvrđave: Przemysl je oslobođen 3. lipnja, a Lavov, u kojem se nalazi Arko, 22. lipnja (*slike 6. i 7.*). Do rujna 1915. zauzete su čitava ruska Poljska i Litva, a ruske su se armije povukle 500 kilometara prema istoku (19). Tijekom kolovoza i rujna, dakle u vrijeme povlačenja ruske vojske, vođen je Arkov dnevnik. U vrijeme kada Rusi pokreću neuspješan protunapad na Styru 18. rujna, Vojko Arko još piše bilješke u svoj dnevnik, no u vrijeme prve Brusilovljeve ofenzive, nakon koje će uslijediti obo-

SLIKA 5. Vojna ljekarna u Lavovu, 1915, Vojko Arko drugi zdesna. **Izvor:** fotodokumentacija obitelji Krstić Burić

strane iscrpljujuće dugotrajne borbe, njegovih bilježaka više nema. Budući da je bolovao od tuberkuloze i prije mobilizacije, bolest se zbog napora i loših uvjeta života ponovo aktivirala pa se, nakon što je demobiliziran, vraća u Zagreb (20).

Prva stranica dnevnika zapisa Vojka Arka počinje s nadnevkom 29. kolovoza 1915. Ovaj zapis ujedno je i najduži i nosi podnaslov *Abmarsch von Lemberg!* (Marš iz Lemberga). Iznenadna naredba zaskočila je njegovu jedinicu već 28. kolovoza navečer:

Vraćajući se iz kazališta, saznao da su našeg Lt. Smrčku pozvali na A. E. K. i da mora tamo da čeka do 10 h na večer na jedan vrlo važan Befehl. Odma sam se uputio da čujem novost, ali na žalost... saznadoh od Dr. Medveda od Moh. Res. Sp. 1/13 da moramo odmah Lemberg ostaviti i prama Brody-u krenuti, pošto su naši počeli sa ofenzivom, a sami Rusi da pred našima bježe. Po samom držanju Dr. Medveda razabrao sam kako mi je teško, a osobito njemu jer je morao da i on ostavi Lemberg koji mu u zadnje vrijeme tako omilio. Ja sam pošao odma u Café Waršavu gdje sam našao tužne za jednim stolom sjediti Dr. Spitz i Dr. Goldbergera i Ing. Habru gdje debatiraju kada ćemo i kojim pravcem naprijed krenuti. Moram da priznam meni se taj nenadani Abmarsch jako neugodno dojmio, ponajprije radi pomanjkanja vremena da si još nabavim potrebite stvari, a drugo da se još pravodobno oprostim sa mojim poznatima. Oko 12 h u noći otišao kući, probudio moga Burscha (pomoćnika) i naložio mu da još u noći donese moj kofer iz Parkplatz (parkirališta) a u jutro da me probudi u 5 h tako da mogu moje stvari u red staviti. Ranom zorom ustao, spavao slatko a teško se rastao sa mojim dobrim hotelskim krevetom kojega sam kroz 2 mjeseca nakon dugog vremena opet jednom imao, obuko se i stavio u red moje stvari, dao napojnicu od 10 K sobarici kao i portiru, uputio se u kavanu gdje me već Dr. Spitz čekao marschbereit (spreman za pokret) sa revolverom. Čitao mirno još za posljedni puta novine a onda se uputio do kolone na Parkplatz (parkirali-

SLIKA 6. Vojska u pokretu – Vojko Arko u prvom planu naslonjen na vreće. **Izvor:** fotodokumentacija obitelji Krstić Burić

šte). Tamo saznao da je Abmarsch u 9 h pa tako još imao 1 h vremena da skoknem do naše off. Menage (oficirske blagovaonice), gdje saznadoh da je Abmarsch istom u 11 h, a u 10 h doručak. Sa velikim nemirom čekao daljnje zapovijedi našeg komandanta da me još ova dva sata ne zaposli nu pošto sam vidio da sam još do 10 h slobodan, pohrlio sam u Wronovsku ul. da se oprostim sa Helenom. ... Sa doručkom gotovi, odredi komandant da krenemo Dr. Alfred Spitz i Stefan Diteljan i ja naprijed tražiti kvartir i to u selo Chlupin, ako nema u samom selu ništa, a ono malo dalje u Jägerhausu koji se u šumi nedaleko sela nalazi. Iz Lemberga preko Eyzakova krenula kolona, i u zadnji čas spazi Dr. Spitz svoga šogora Wilia medicinaru kako pješke u susret dolazi. Sastanak je bio dirljiv a samom doktoru potekoše suze od samoga veselja. Na samoj vožnji, od kada smo se od kolone odvojili odma iza samog grada, bilo dosta veselo. Dr Spitz se neprestano smije kada se ja na mojem vis-a-vis njegovom sitzu tresem tako da je i uz samo pripovijedanje naših reminiscencija leberschkog života čisto ugodno vrijeme prošlo dok ne stigismo u Miklašow gdje na krivo razumijevanje same ceste, obidjismo dva puta samo selo. Zatim preko Bersowice gdje smo na kolodvoru već vlak vidjeli pošli na Chlupin. Tamo prispijevši, nađosmo stan u Jägerhausu gdje uz mladu gospodju i njena prijateljica od susjednog lugara tamo bila. Velika stasa i velikih crnih očiju, kao i oštrih ličnih crta, za malo bila moja prijateljica. Kazivajući da su prije nekoliko dana još Rusi u njihovoj blizini harali, pak od silnog veselja da se već fronta dalje pomakla bila s menom kao sa svojim bratom. Kada naša kolona prispjela, koja se u vrtu spustila da parkira, odoh ja š njome do groblja naših palih junaka, kojih je grob ona sa zelenilom iskitila. Spuštenih lasiju do koljena, visoka stasa prčinila mi se ko kosovska djevojka, pak zanešen njenim srčanim držanjem poklonio joj nekoliko cjelova koje i ona mi vruće uzvratila. Po pričanju uz samu šetnju u šumskom gaju bili su grozni dani tog ruskog despotstva. Kad je mrak pao bili smo već (do) kuće došli gdje i ostala se gospoda sastala da podjemo do večere. Na

SLIKA 7. Sanitet u Lavovu, 1915.

Izvor: fotodokumentacija obitelji Krstić Burić

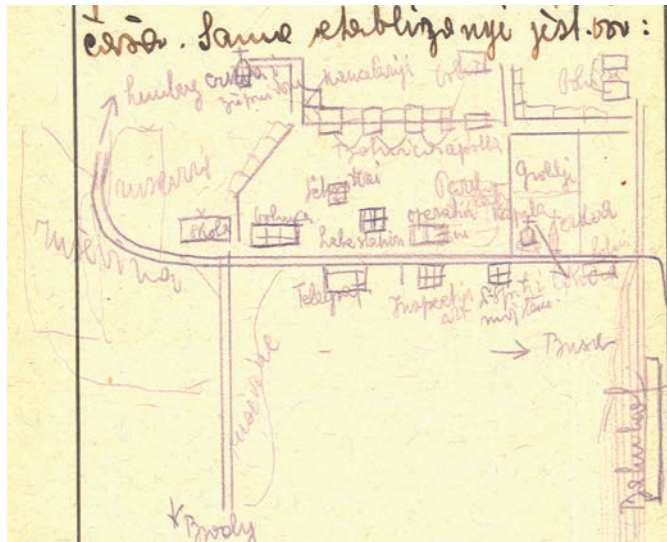
večer zajedničko spavanje u Feldtragenima (nosilima), a u jutro Abmarsch do našeg cilja gdje se imademo etablirati.

30. 8.

U 5.30 Abmarsch iz Chlupine, u našim kolima se vozili Dr Spitz, Dr Goldberger i ja, feldkurat (vojni kapelan) jaši na Dr. Spitzu konju. Prolazimo šumskim krajem zajedno sa kočijom drugom gdje je i komandant i off. Tausig. Uzeli pokrajne ceste pak morali traverzirat 2 sela Cholerom zaražena. Sve izumrlo ni žive duše, kuće popaljene i od granatah razorene, a pred zatvorenim kućama postavljena straža. Na stranca čini užasan utisak taj pogled na mrtvo selo, nu meni koji sam već toliko sličnih vidio, se samo jedina te ista slika repetira. Iz daleka već vidimo mjesto Krasne, naš odredjeni cilj, željeznički Knotenpunkt (čvorište), spaja dvije pruge koje su od velike strategičke važnosti. Prva Brody a druga Zločov–Tarnopol. Pred samim gradom veliki šančevi sa drahtverhauma (žičanim zaprekama), pravo remek-djelo poljskih ušorda (inženjera). Samo mjesto ukazuje pravo lice ratnog stanja. Velika Spiritus rafinerija fabrika totalno razorena i spaljena, a onda redom, zgarište jedne kuće za drugom. Prave ruševine. Sam kolodvor koji je bio ogromno velik kao i zgrada do temelja pogorena a svi skretovi tračnica uništeni pomoću ekrazita (eksploziv sastavljen od pikrinske kiseline i nitronaftalena; upotrebljavan u I. svj. ratu) kao i viadukt preko tračnica za kolni promet. I sada stoji nama zadaća da uradimo jedan Krankenhaltstation (bolnički odjel) u tom izgorjelom mjestu, gdje nema ni krova a ni poštene kuće. 2 mosta cestovna koja dijele fabriku od mjesta dignuta su od bježećeg Rusa u zrak pak je lijepo za gledat kako naši pioniri hrabro i brzo postavljaju nove moste. Čitavo mjesto je isprerovano sa obrambenim šančima oko svake kuće polazi podzemni hodnik a iz grobnice izradjena pruga... grobnica im služila kao obrambeni jarak odkale su na naše pucali i branili se do posljednjeg časa (slika 8.).

SLIKA 8. Crtež s položajem austrougarske vojske u ukrajinskom mjestu Krasne.

Ratni dnevnik Vojka Arka čuva se u obitelji Krstić Burić

Po planu se vidi da smo sve upotrebili za ranjene kojih smo imali prvi dan i noć odma 240. Dr Spitz i ja našli stan u kojem su se bila gospoda od feldspitala (poljske bolnice) 3/9. Dr Feld već nastanila, pak na molbu Oblt. Forsta koji je telefonirao na A. E. K. dodje brzozav da imade feldspital 3/9 odma poči iz Krasne u Firjakovsku i nama mjesto učiniti. Teškom mukom dobili stan, došli su već prvi ranjenici. Kasno u noć došli do toga da idemo spavati.

31.8.

Sastao se s Stefanovićem iz Zgb. koji je oberoff. pošte i Bahnhof (željezničkih) brzozava. Imadem posla sa etabliranjem same ljekarne, koju sam lijepo uredio. Počimlje da kiša pada koja se napokon spusti u pljusak i pretvorio naš parkplatz u jednu veliku močvaru. Nemogu da izadjem iz ljekarne i čekam dok mi moj diener (poslužitelj) ne donese teške cipele. Ranjenici dolaze i sve je već popunjeno. Mora se i sama crkva da se otvori katolička filijala.

1. 9.

Pošto je veliko blato pred apothekom a vrijeme se popravilo odlučim se na posao da to blato odstranim, pak činim ujedno iz toga blata tri rondo. Kod tog posla me nadje Stefanović i Diteljan koji me zovu da idemo gledat kako popravljaju most t.j. čine novi jer je stari dignut kao i sam viaduct kolni pred samim kolodvorom. Poslije toga pošli na poziv Stefanovića k njemu u stan, gdje nas on podvori po starom običaju sa 3 čašice šljivovice. Nakon pripovijedanja naših dobrih par narodnih viceva oprostiti (se) i pošli na objed. Pod samu večer bili Diteljan i ja kod viaducta i promatrali kako Rusi na vinte vuku ostatke špengovanog mosta. Težina od nekoliko stotina tona miče se pod pritiskom hidrauličke preše.

2.9.

Ranjenici neprestano dolaze. Sada već imade i 9 officira. Crkva i kapelica kao i sve šupe i nuzgredne zgrade koje još krov imadu budu popunjene sa ranjenicima. Na samom trgu pokraj operative kuće etablira se *Labe und hilfstation* (stanica prehrane i prve pomoći) od crvenog križa sa *Reisingerom* na čelu i dvijema sestrama ug. crv. križa. *Zugf. Fischbach* prolazi sa lahko ranjenima kao *begleiter* (pratilac) u *Lemberg*, pak ih i mi dva *Diteljan* i ja pratimo do vlaka koji stoji na otvorenoj pruzi 3 km od mjesta. ... Nas dvoje se uputimo u taj podzemni grad naših vojnika pak se čudimo kako su krasno i lijepo u tako kratko vrijeme naši učinili te podzemne hodnike kao i sobe za offi. obrambenu liniju koja je 2 mjeseca stajala iza *Buglinie* i branila i suzbijala rusku offenzivu da se natrag vrate u našu *Galiciju*. O podne dobio moju gagu od *K 300* a *K 4.20 f.* je uztegnuto za vijenac pokojnom šusteru (postolaru) *Cengeru*.

3.9.

Stefanovića više nema. Na kolodvoru sve živo, prvi vlakovi su uništili i donesli novi život. Ranjenici neprestano dolaze. Mnoge smo već željeznicom odpravili – teško ranjeni ostaju. *Dr Goldberger* pravio 3 amputacije jedan mu nakon 2 sata umro. Sestre se tuže da imadu malo posla i traže premještenje u jedan *Spital*. *Prepirka feldkurata* sa *Sanit. Offiz.* (sanitetskim oficijom) glede nabave lijesa za 2 umrlih soldata. U *ljekarni* malo posla, jer je još sve gotovo iz *Lemberga*. Dan je bio topao i ugodan. Na *vijaduktu* još uvijek rade.

4.9.

Dan osvanuo kišovit. Čovjek se u blatu izgubiti može. U samoj *apotheci* ništa nova. *Zugf. Fischbach* se vratio iz *Lwowa*, donio novine koje sam jedva dočekao. *Oblt. Kasper* traži stan. Nu ja ga odbijem. Poslije dolazi *Major* i traži stan t.j. cijelu kuću kao *Stationskom.* da uredi kancelariju i stavlja mi njegovu sobu na raspolaganje. Moj novi stan čisto pristojan. *Lijepa Poljakinja* me srdačno dočekala. Pod večer dolazi *Maltezerzug*. Upoznao se s *Komand. fürstom Metternich*, *grofom Bordeanijem*, *Dr Gaser. Einvagoniranje* (ukrcavanje u vagon) bolesnika traje do 8h.... U 9 h dolazi *Oder* i javlja novi transport ranjenika. Umoran, idem u svoj dom gdje me čeka moja *Poljakinja*. Pisao pismo na krevetu. *Ltn. Smrčka* se vozi u *Lwow* da nakupi neke stvari, vozi se s *Maltezerzugom*. *Labestation* sa 2 sestrama *Crvenog križa* i *Reisinger* polaze preko u *Krankenhausstation* na *befehl delegierten* crveni križ. U 3h se odvezli s autom dalje.

5.9.

Dan u jutro osvanuo vedar i krasan, nu poslije se namračilo i kiša pada. Čuje se neprekidno velika kanonada. Inače ništa nova. Dolaze novi bolesnici.

6.9.

Dan kišovit. Prije podne čuje se silna kanonada. Na večer bili *Off. Tausig* i ja kod *Kom. Reisingera* pak pošto ga nije bilo doma, popili mu jednu flašu finoga vina i *Gießhübel* vode. U kasnu noć dolaze novi ranjenici.

7.9.

Dan osvanuo vedar, ali promjena nasilno dolazi i pada kiša. *Silno* ohladnjelo. *Lt. Smrčka* se vratio iz *Lemberga* i donio za mene *Pelz* za *K 130* – poštu, pismo od *Sokića*. *Diteljan* i ja šećemo pod večer na kolodvor i čudimo se što su naši vojnici za 8 dana iz razvalenoga kolodvora sve učinili. Stanica je puna vlakova i sve već funkcionira u najboljem redu. Na večer velika debata o sporu *Njemaca* i *Čeha* – kao i *Hrvata* i *Madjara*. ... *Osudjuje se sam rad pojedinih vlada*. Kupio košulju od moje stanodavke za *K 5-*

8.9.

Mala Gospa. *Kiša* vani pada. *Silno* blato. U *ljekarni* pravim račune. Poslije podne *Abschub* (evakuacija) ranjenika po jednom *Krankenzugu* (sanitetskom vlaku). Pod večer dolazi *Diteljan* da idemo na šetnju. *Nadje Demokrita* u *apotheci*, pa čitamo njegov odlomak što piše preko *Madjara* i *Poljaka*. Na kolodvoru se čudimo kako *Rusi* zarobljenici rade i istovarivaju municiju za kanone i druge stvari. Poslije večere idem kući. *Imadem silan kašalj*. U noći slabo spavam.

9.9.

U jutro zaspao oko ½ 8 sati. Dolazi *diener Dr Spitz* i priča da imademo *Abmarsch* na *11* u *Ožydov*. Idem u *ljekarnu* gdje se založim da se sve pripremi za *Abmarsch*. *Dr Spitz* odilazi u *Lemberg* quasi zubaru. *Dr Ryba* kaže da *Abmarsch befehl* glasi da se ima ... evakuirati *Krasno* i u *Ožydowu* etablirati naš *spital*. Dobijem nalog da *Entlausung* aparat (aparat za razušivanje) dolazi u *ljekarnu* i da danas u 5 h počimlje *entlausiranje* rublja pak moram da kod toga pripazim i poučim kako da rade. *Befehl* da *Diteljan* i ja podjemo sutra u 8h u *Ožydow* quartire iskati i ujedno prostor pripremiti za *Spital*. Bio u ½ 10h na večer na *Parkplatzu* i osvedočio se da *Entlausung* aparat *tadellos* (besprijeckorno) funkcionira.

10.9.

Rano u jutro ustao i pošao po *Diteljana* i onda s njime se uputili u *Ožydow*. U 8h u jutro pada silno kiša koja ali nakon ½ sata prestane. *Meho* nas vozi u *fijakeru*. *Mogila* palih naših i ruskih vojnika zajednički grob. 4 velika križa sa velikim *rondoom* vrtlarski učinjeno podaje tužnu sliku u sred polja na sjećanje, sa *nadpisom* (na ćirilici) *Večnaja pamjat*. Kod *zaokreta H. H.* bio nekad *plemički dvorac*, koji je ali izginuo od *šrapnela granata* i *požara ruskog*. Kod *Pietrycze-a* počinje t.z. *drveni put* preko *Buga* sve do... u *Ožydovu* *kolera* i *flecktyphus* (pjegavac). Prijavili se kod *Stationskom.... Oblt. Poljaci*. Oni nam preporuču *dvorac* koji se nedaleko od ... nalazi. Tamo nas dočeka *otmena starija gospodja*, *pripravna* da *Spital* dodje, samo čini nas opreznim da su ovdje od *Eisenbahn Abteilunga Comp.* (željezničkog odjela). U sali sjedi *Lt. Bolz Theodor* kojemu mi javljamo da *amo* dolazi *Spital* i da nam mora mjesto učiniti. Pita da li odma, nu ja kažem, danas možete ostati ali sutra smo mi ovdje i morate nam mjesto učiniti. Pošto smo sve *ubikacije* za nas okupirali u *dvorcu* kao i u *I. i II. školskoj zgradi*, prijavili se na *Stat.Kom.* odvezo-

smo se kući u Krasne. Javili Staltz Rybi i Diteljan išao na pogreb, a ja u ljekarnu. Moj Nemetz i Thiel, spakovali cijelu apotheku, tako da nijesam imao ništa posla.

11. 9.

U 7 h u jutro Abmarsch iz Krasne u Ožydow. U zadnji čas dolazi Dr Spitz iz Lemberga i sjeda u naša kola. Pripovjeda doživljaje svoje u ta 2 dana i silno sporu vožnju od 9h za 45 km. Donio pušku koju predao Comdtu. Vozimo se preko livade i pretekne drugi fijaker u kojem sjede Dr Goldberger, Dr Ryba i Diteljan. U Ožydow stignemo oko ½ 11 h. Staltz zadovoljan i sa ubicacijom i odredjuje gdje koji Abteilung dolazi. Prepirka između njega i Hptm. X od Eisenbahnabt. jer neće da izlazi iz dvorca. Sukob Diteljana sa istim Hptm. U 3 h počinje posao sa etabliranjem i moja ljekarna dolazi u drugu zgradu, pokraj Wäsche magazina i Offiz. küche (oficirske kuhinje). Nemetz i Thiel silno marljivi.

Na putu baš pred samim selom Zadomarze prestigne nas fijaker Comdta. u najvećem blatu i preda mi poštu od 5 karta. ... Pod večer bude određeno, ponajprije da Diteljan i ja, nu poslije off. Tausig i ja, imademo zajedno 1 sobu u I. katu. Dieneri imadu opet silnog posla da sprave u red sobu koju su naši predšasnici ostavili u silnom neredu.

12. 9.

Čine se pripreme za ranjenike. Manschaft (ljudstvo) imade dosta posla. Dr Spitz se etablira u školi i imade sam svoju Comdu (komandu). Diteljan igra glasovir. Zanešen priča i igra simfonije Beethovena 1, 2, 3, 5, 6, vidi se da duša uživa i da je to prava umjetnička duša. Izim simfonija igra još i Chopina, njegove mazurke. Milota ga je slušat.

13. 9.

Rano ujutro dolazi Obstarzt (sanitetski oficir) Dr. Fehla i razgledava si naš Spital. On dolazi iz Brody-a pa kao chefarzt (glavni liječnik) i ujedno Abschubleiter javlja da ćemo dobiti svu silu ranjenika, neka se pripravimo da bude dovoljno mjesta. Diteljan i ja vozimo se čamcem po jezeru, dolazi Konrad, i vodi mi konja na jašenje. Poslije toga slušamo Griega i Mozarta koje ... naš Diteljan sa čuvstvom pravog umjetnika improvizira. Dolaze prvi ranjenici, što traje onda cijelu noć, tako da su pod jutro nekako gotovi. Ubicacije sve prenapunjene.

14. 9.

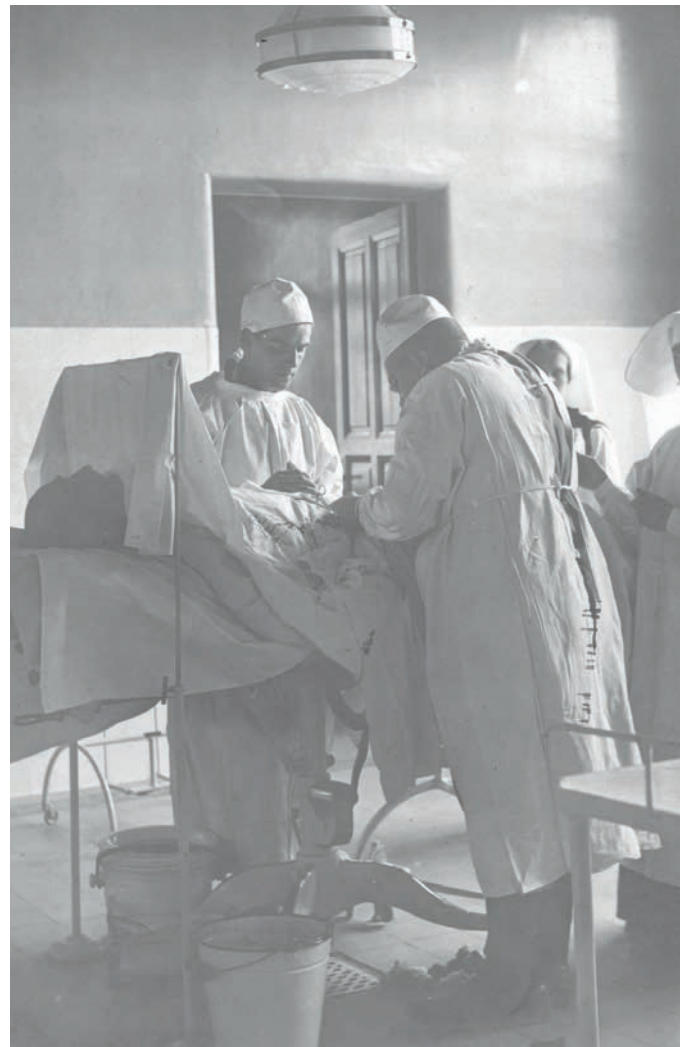
Odlazak prvih ranjenika u Typenzugu (putničkom ili teretnom vlaku). Posjet Generalmajora Schilchovskog. Nalaže da jedan od lečnika mora da bude na kolodvoru uvijek, drugo po mogućnosti sve odma dalje odpremiti, tako da bude uvijek dovoljno mjesta za nove koji dodju.

15. 9.

Lt. Smrčka odpravlja Typenzugom 962 M i 32 Offic. laglje ranjene. Thiel laborant odlazi u Lemberg. Oder dobio dopust i ide

SLIKA 9. Operacija na ratištu.

Izvor: fotodokumentacija obitelji Krstić Burić

u Zgb. Na večer Fischbach, Hatmaneil i ja odpremmo oko 310 s jednim typenzugom proč. ... Nemetz dolazi na večeru prvi puta u offiz. menagu. Noćju dolaze ranjeni.

16. 9.

Dolazi Obrstarzt Dr Gerstl, na proputovanju do svojeg ärztehausa (medicinskog centra) koji stoji u Rusiji a dolazi iz Urlauba (dopusta) iz Budimpešte. Cijele povorke, kolone dolazi ranjenika među njima i dosta Rusa. Abtransport, I. Zug 591 m. i 12 off. II. Zug... Krankenzug 621 M. 8 off. Dolaze ranjeni offic. među njima se nalazi i ruski kapetan. Dr. Goldberger i Diteljan razgovaraju francuski. Dan je bio jako hladan. Šetao sa Diteljanom. Obećao mi da ću doći do magj. Crvenog križa.

17. 9.

Hladan dan. Jučer i danas rade u operasjonszimeru (operacijskoj dvorani) na dva stola (slika 9.). Rga. i Da. pomažuju našima. Dolazi Maltezerzug sa Comd. Graf Bordeani i liječnik graf Dr Seiler. Kod samog prenosa, imali incidans sa publikom

i Comd. Spitalzuga, jer ljudi sa velikom znatiželjnošću gledaju ruskog off. nose ga ruski vojnici, on plače, miri ga sestra od maltezerzuga. Thiel se vraća iz Lemberga. Obavio sve u redu. Dobio pismo od Helene i Slavice. Na večer debatiramo Dr. Goldberger i ja o narodnoj oekonomiji i finanzijalnom našem položaju.

18. 9.

Neprestano dolaze novi ranjenici. Dan vrlo hladan.

19. 9.

Rano u jutro dolazi Dr Sötör de Söterfarborg Stabsarzt iz dopusta iz Budimpešte i pripovjeda da su Rumunji dozvolili prevoz kroz zemlju, za Dardanele 600.000 njemačkih soldata i municije. Moli Vorspan za Podgorce. Lt. Smrčka se tuži da je bolestan. Transport ranjenika.

20. 9.

Lt. Smrčka bolestan. Stabsarzt nalaže meni da se brinem za Abschub ranjenika. Odpremim ih oko 800. Samo einwagoniranje traje do 10 h u noći. Ranjeni ležali u feldtragenima na kolodvoru od 2 sat posl. pod. do 8 h jer se nije znalo kada vlak dođe. Jedan general dodje baš kada sam kod ranjenih bio, i kaže mi. Was machen Sie hier mit Kranken, schauen Sie, wie die Leute zittern von der Kälte. (Što radite vi ovdje sa svojim bolesnicima, koji se tu tresu od hladnoće?) Ja sam se odma predstavio mu i rekao sljedeće: Excl. Ich bin nicht schuld daran dass die Kranke so lange warten müssen, der Zug wurde auf 5 h Nachavisiert. Sonst derjenige der befohlen hat, das der Munitionszug von Krankfrüher als der Krankenzug von Krasne abfährt und noch dazu eine Verzögerung von 2 Stunden unnötigerweise wegen der Neuagierung verursacht. (Ja nisam kriv što bolesnici moraju dugo čekati, vlak je bio naručen za 5 h. Netko je onda ipak naredio da se vlak s bolesnicima iz Krasne odgodi za dva sata poslije, valjda zbog znatiželje da vidi što se to tu prevozi.) Odgovorio mi nije ništa, nego je salutirao i otišao.

21. 9.

Saznajemo da je 24. Abmarsch nach (ostavljeno prazno)... Befehl da bude uvijek netko na kolodvoru od liječnika – 52 lako ranjena odpremimo s vlakom koji dolazi iz Brodya. Naručujem od Wolfshohla jedan zug. Dolazi na večer, molim Bahnhofko. (zapovjednika željeznice) da dozvoli istom da u jutro einwagoniramo.

22. 9.

U 6 h u jutro pomoću 60 Rusa počimlje einwagoniranje (ukrcavanje) teško ranjenih. Traje do 10 h prije podne. 2 ostaju, 1 od tih dvoje poslije podne umre. Naš Stabsarzt bolestan već 2 dana leži. Stabsarzt daje me zvati i kaže mi da poslije podne kod Befehla rečem sljedeće momčadi glede Urlauba: Dosta neugodna stvar za mene....Nitko nije ništa se protivio. Ali poslije se grozi Zugführer Streha da ću ja još poradi toga neugodnosti imati. Ja

se smijem i velim mu da je to bio Befehl a ja ga moram izvršiti. Smrčka se punta.

23. 9.

Diteljan i ja šećemo. Kazujem mu pismo za Helenu. Glasovir igra. Nekoje stvari Mendelzona. O podne Stabsarzt nalaže Dr Spitzu, Dr Goldbergeru i Off. Tausigu da u 5 h k njemu dodju. Ja zapakirao moje stvari.

ZAKLJUČAK

Tijekom 1915. godine oblikovao se osobit način borbe koji postaje paradigma Prvoga svjetskog rata u cjelini. Karakterizira ga faza eskalacija sukoba i faza pat-pozicija kojima se samo podizala razina nasilja (18). Ratna dionica koju je Arko zabilježio u svojem dnevniku odgovara situaciji kada se Rusi na istočnoj bojišnici povlače, Nijemci polako uzimaju stvar u svoje ruke i u razdoblju od svibnja do rujna 1915. izbacuju Ruse iz Poljske i Litve. Nakon osvajanja Poljske i Srbije Centralne su sile uživale prednost na istoku, a ruske su se armije povukle 500 kilometara prema istoku.

Austrougarske su postrojbe u kolovozu zauzele Luck, ali su ga Rusi oteli protunapadom u rujnu (18). Arko se nakon primljene zapovijedi iz Lavova kreće prema Brodyju, gradu u lavovskoj oblasti u zapadnom dijelu Ukrajine smještenom u dolini gornjeg slijeva rijeke Styr, udaljenom 90 kilometara sjeveroistočno od grada Lavova. Potom je njegovo kretanje usmjereno prema Krasnoj. Na tom potezu premještanja Arko piše svoj dnevnik, bilježeći vojničku svakodnevicu, suborce i ratno-radni ritam. Opisuje ratom opustošena sela, srušene mostove, vijadukt i željeznicu, rovove koji vode do kuća spaljenih naselja, mogilu s ćiriličnim natpisom u kojoj su pokopani vojnici obiju strana.

Nije te opisane slike vidio prvi put, za njega su spaljena i opustošena sela, mrtvi gradovi već viđene i iznova repetirane scene iz čega se može zaključiti da je na ratištu već duže vrijeme, najmanje dva mjeseca koja su prethodila početku pisanja dnevnika (a teško se rastao sa svojim dobrim hotelskim krevetom kojega sam kroz 2 mjeseca nakon dugog vremena opet jednom imao). Arkov dnevnik zapravo je više kronika u kojoj se tek sporadično probija pojedina scena nježnosti spram lokalnih žena koje putem susreće ili nakratko upoznaje (pričinitila mi se ko kosovska djevojka, pak zanešen njenim srčanim držanjem poklonio joj nekoliko cjelova koje i ona mi vruće uzvratila). Nema mnogo samorefleksije ili nostalgije za domom, nema očajavanja nad vlastitom sudbinom zatečenom ratom. Dnevnik donosi opis ratne svakodnevice nizanjem slika kojima kao da je oduzet unutarnji glas njihova autora. Pogledom snima i perom bilježi, katkada i vješto skicira ratnu kulisu: spaljena sela, skupne grobove, smjenu kiše i vedrine, rovove, vlakove, ranjenike koje na kolodvoru prati na daljnji transport

SLIKA 10. Improvizirana ljekarna na galicijskom ratištu, Vojko Arko lijevo.

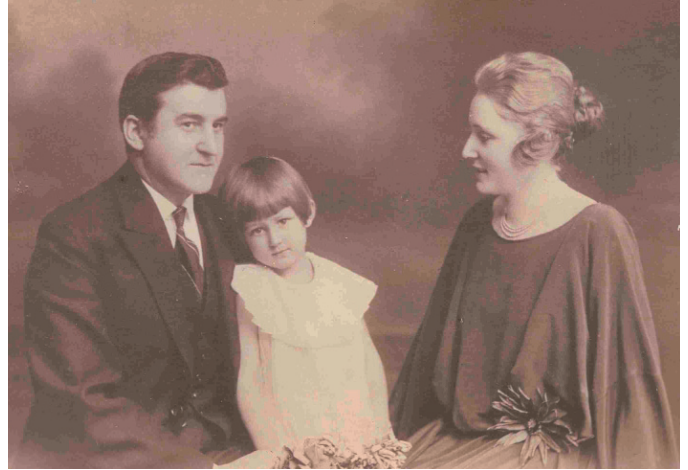
Izvor: fotodokumentacija obitelji Krstić Burić

u bolnice, svoju ljekarnu iz koje kroči u debelo blato (*slika 10.*), zvuk glasovira koji ratnu svakodnevicu čini bizarnom, ali ne i manje ljudskom. Nepoznato nam je ostalo je li ovaj dnevnik samo nastavak nekoga prethodnog ili tek početak. Prema svemu sudeći, Arko je već duže na bojišnici, možda je sudjelovao u bitkama u kojima je 3. armija oslobodila Przemyśl, a 22. lipnja Lavov, kada je neposredna opasnost od upada Rusa u Mađarsku uklonjena. Ne ostavlja podatke o svojoj pukovniji niti detalje o ratnim operacijama koje su prethodile vremenu kada piše dnevnik. Pa ipak, njegova bilješka tijekom 26 dana na ratištu,

SLIKA 11. Fotografija obitelji Arko – Vojko i Milica sa kćeri Ksenijom.

Izvor: fotodokumentacija obitelji Krstić Burić

nastala prije sto godina, bilježi ono što službene vojne kronike redovito zaobilaze: sudbinu pojedinca, vojnika farmaceuta zahvaćenog ratnim vihorom, iščupanog iz građanskog života čija svakodnevica postaje dokument i skica ratnih okolnosti na istočnoj bojišnici 1915. godine.

Već 1916. godine Vojko Arko upoznaje svoju buduću suprugu Milicu, rođ. Kozjak s kojom se vjenčao u srpnju 1917. Krajem rata rođena im je kći jedinica Ksenija u listopadu 1918. Kraj je rata tako ovaj ljekarnik dočekao novim životom te s obitelji odlazi u Celje (*slika 11.*).

LITERATURA

1. Vrgoč A. Moje uspomene na svjetski rat 1914–1920. Zagreb: Naklada autora, 1937.
2. Dnevnik se nalazi u Gradskom muzeju Karlovac. Na informaciji zahvaljujemo višoj kustosici Gradskog muzeja Karlovac, mr. sc. Sandi Kočevar.
3. Hameršak F. Tamna strana Marsa. Zagreb: Ljevak 2013, str. 645–7.
4. <http://www.badel1862.hr/hr-HR/O-nama/S/Povijest-tvrtke.html?Y2lcMTE%3D>. Datum pristupa: 15. 3. 2016.
5. Pismohrana Odsjeka za povijest medicinskih znanosti HAZU (OPMZ HAZU) – Osobnik Vojka Arka.
6. Kartoteka OPMZ HAZU. Vojko Arko.
7. Počivavšek M. Tradition of the Pharmacies of Celje. *Acta medico-historica Adriatica* 2009;7(1):237–52.
8. www.etol.si. Datum pristupa: 15. 3. 2016.
9. Pismohrana OPMZ HAZU, Rješenje Ministarstva narodnog zdravlja od 8. listopada 1927, br. 4439, osobno pravo ljekarenja u ljekarni Sv. Duhu prijenos na mr. ph. Vojka Arka.
10. Otvaranje Galerije Meštrović u Zagrebu. *Svijet*, br.8, knj. XVI, 11. 11. 1933., str. 389.
11. Pismohrana OPMZ HAZU – Zbirka letaka i brošura - ljekarna Sv. Duhu u Zagrebu.
12. Društvene vijesti. *Apotekarski vjesnik* 1934;16:357.
13. Pismohrana OPMZ HAZU – Kopija Arkovog dopisa br. 8/942 od 14. 2. 1942.
14. Umrli. *Farmaceutski glasnik* 1948;4:60.
15. Marković Z. Frangeš Mihanović. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, 1954, str. 216.
16. Pismohrana OPMZ HAZU – Odluka br. K-1646/34-1948.
17. Pismohrana OPMZ HAZU – Odluka br. 9942 od 26. 11. 1948.
18. Stevenson D. 1914.–1918. Povijest Prvog svjetskog rata. Zagreb: Fraktura 2014, str. 174–5 i 319.
19. Čutura D, Galić L. Veliki rat: pregled ratnih operacija. Dostupno na: <http://1914-1918.com.hr/wp-content/uploads/Tekst%201.%20svjetski%20rat%203.html>. Datum pristupa: 2. 3. 2016.
20. Informacija dobivena od prim. mr. sc. Milice Krstić Burić, dr. med.

ZAHVALA

Zahvaljujemo obitelji Vojka Arka - kćeri, prof. dr. sc. Kseniji Arko, mag. pharm. i unuci, prim. mr. sc. Milici Krstić Burić, dr. med., na korisnim informacijama, pomoći i susretljivosti pri izradi ovog rada.

ADRESA ZA DOPISIVANJE:

Prof. dr. sc. Stella Fatović-Ferenčić, dr. med.
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
10000 Zagreb, Gundulićeva 24/III.
e-mail: stella@hazu.hr

PRIMLJENO/RECEIVED:

22. 2. 2015. / February 22, 2015

PRIHVAĆENO/ACCEPTED:

15. 3. 2016. / March 15, 2016

